

Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiyye Sınıfı: Vezir-i A'zâmlık Örneği

Political Power and the Class of Seyfiyye in Ottoman State: The Sample of Grand Vizier

*Cenk Reyhan**

Özet

Osmanlı kamu personeli rejimi ilim/ilmiyye, kılıç/sefyiyye ve kalem/kalemiyye şeklinde “üçlü işlevsel ayrışma” içinde çözümlenebilir. Bu bağlamda, incelemede, sefyiyye sınıfının Osmanlı siyasal iktidar ve bürokratik yapı içindeki konumlanmasını çözümlenmeye çalışacağız. Bunu 1323-1453, 1453-1656, 1656-1703, 1703-1789 yıllarını Osmanlı siyasal iktidarında önemli kırılma anları olarak belirleyerek ve bu süreçte Osmanlı sadrazamlarının mesleki kökenlerinin izini sürerek yürüteceğiz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı kamu personeli rejimi, Osmanlı bürokratik yapısı, İlmîyye, Seyfiyye, Kalemiyye.

Abstract

Ottoman regime for civil servants can be resolved in a triple functional disintegration as science, sword and bureau. In this sense, the present study is intended to analyse the positioning of the sefyiyye class in the political power and bureaucratic structure of Ottomans. This will be done by determining the years 1323-1453, 1453-1656, 1656-1703 and 1703-1789 as important breaking moments in the Ottoman political power and by tracing the professional roots of the Ottoman grand viziers throughout this process.

Keywords: Ottoman State, Ottoman civil servant regime, Ottoman bureaucratic structure, ilmîyye, sefyiyye, kalemiyye.

*Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. (cenkreyhan@gazi.edu.tr)

Osmanlı bürokratik yapısının kamu personel rejimi hakkında yapılan incelemelerde çeşitli tasniflere rastlamak mümkündür. Lybyer'ın tasnifine göre, bürokratik yapı, “yönetim kurumu” ve “din kurumu” olarak iki üst kademedan oluşur. Bu tasnif, I. Yürütme Kurumları: Padişah, saray erkanı, asker-sivil bürokratlar. II. İslami Kurum: Dini bürokrasi şeklindedir.¹ Lybyer, seyfiyye ile kalemiyyeyi beraberce yönetici gruba dahil eder. Buna göre, Osmanlı bürokratik yapısının işlevsel ayrışması açısından; askerî sivil bürokrasi, yürütme işlevinden; dinî bürokrasi, yargı işlerinden sorumludur. Her ikisi bürokrasi birimi de padişaha bağlı olup, birbirinden bağımsızdır. İnalçık'ın tasnifi de bu yöndedir. İnalçık, makalesinde,

“sultanın kulları icra yetkisini kullanma, ilmiye ise bütün hukuki ve mali meselelerin yönetim ve denetimi de dahil, kanunların uygulanması ile görevlendirildiler. Yönetimin her iki kesimi merkezî hükümete bağlı, fakat birbirinden bağımsız idiler”²

şeklindeki açıklaması ile merkezî bürokrasinin idarî ve dini olarak ikiye ayrılması (ki buna göre mali işler de ilmiyyeye aittir) görüşüne katılmaktadır. Heper'e göre, bürokrasi, padişah ve saray erkanı hariç siyasal sistemin diğer kurumlarını, kendi deyimiyle asker-sivil ve dinî bürokrasileri ihtiva eder.³ Akşin Osmanlı merkez bürokrasisini ilmiyye (dinî) ve askerî (icraî) olarak ikiye ayırmakta, fakat alimleri askerî sınıfın ayrıcalıklarından yararlandıklarını belirtmektedir.⁴ Danişmend incelemesinde merkez bürokrasisini “mülkiyye ilmiyye, kalemiyye, seyfiyye”

¹ Albert Howe Lybyer, *Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İdari Yapısı*, (Çev. Seçkin Cılızoğlu), İstanbul, 1987, s. 137-212. (İlk baskısı: 1913, Cambridge: Harvard University Press). Ayrıca Lybrer'ın, bu iki kurumu birbirleri ile benzerlikleri, farklılıkları ve etkileşimleri açısından karşılaştırmasına dair bkz. *A.g.e.*, s. 213-223.

² Halil İnalçık, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi” (Çev. Mehmet Özden-Fahri Unan), *Türkiye Günlüğü*, sayı: 11, Yaz 1990, s. 31. Ayrıca krş. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2004, s.76-82.

³ Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği*, Ankara 1974, s. 28.

⁴ Sina Akşin, “Osmanlı Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 2, Yaz 1977, s. 31.

meslek grupları⁵ olarak dörde ayırırken, Shaw, “saray, kalemiyye, seyfiyye ve ilmiyye” şeklinde bir tasnif⁶ takip eder. Örnekler çoğaltılabilir.

Dönemin kaynaklarında dile gelen ifadelerde Osmanlı bürokratik yapısının kamu personeli rejiminde üçlü-işlevsel ayrışmaya vurgu vardır. Buna dair bir örnek, Cevdet Paşa'nın tasnifidir. Cevdet Paşa, “seyfiyye, ilmiyye, kalemiyye” şeklinde bir tasnif yapar ve

“seyfiyye, ilmiyye ve kalemiyye sınıfı liyakat ve kıfayetçe yekdiğerine mütenasip olarak devleti idare ettiklerinde denge ve düzen sağlanmış iken, sonra herşey çığırından çıkıp denge bozuldu”

diyerek kamu personelinde üçlü işlevsel ayrışmaya dikkat çeker. O kadar ki, bu ayrışmanın bozulması ile devletin dengesinin ve düzeninin sağlanması arasında doğrudan bağ kurar.

Kavramsal Çerçeve

Kavramsal çerçevesi açısından değerlendirildiğinde; incelememizde, Cevdet Paşa'da da ifade edilmiş şekli ile seyfiyye, kalemiyye (mülkî-ıdarî kalem: nişancı ve reisül-küttab ve malî-ıdarî kalem: defterdar şeklinde) ve ilmiyye olarak “üçlü işlevsel ayrışmaya” dayalı bir tasnif izleyeceğiz. Osmanlı bürokratik yapısının, Sultan II. Mehmed'in devlet teşkilatı ile ilgili yayınladığı Kanun-nâme'de de ifadesini bulan, kamu personeli rejimindeki bu üçlü işlevsel ayrışma, Fleischer'in tespit ettiği üzere,

*“kademli kılıç, kalem ve ilim ehli kişiler arasında rütbe denkliği kurulmasına ve atama sürecinde aile ve meslek geçmişi farklılıklarını dikcate alan ince düzenlemelerin yapılmasına varyordu.”*⁸

“Mülkiyye” terimine gelince, bu terim daha sonraki yıllarda (1830'lardan sonra) geliştiği ve incelememizin zamansalkapsamının dışında kaldığı için, ayrıca ele almayacağız. Kaldı ki, zaten, mülkiyenin ilk aşamasını, Findley'i izleyerek, kalemiyyenin mülkî-ıdarî kaleminde görmekteyiz.⁹ Mülkiyye sınıfı Findley'in

⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzablı Osmanlı Taribi Kronolojisi*, İstanbul, 1947, c. I, s. 448. Onar'da bu tasnifi izler. Sıddık Sami Onar, “İdare İlmi ve İdare Hukuku Bakımından Türkiye'nin İdarî ve Hukukî Bünyesinin Geçirdiği İstihaleler ve Bugünkü Durum”, *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, (Der., Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman), Ankara 2003, s. 10.

⁶ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi: Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü, 1280-1808*, (Çev. Mehmet Harmanlı), İstanbul 1992, c. I, s. 169-198.

⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzat*, (Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul, 1980, s. 3.

⁸ Cornell H. Fleischer, *A.g.e.*, s. 222. Krş., incelememizde dn. 14.

⁹ Bizce, bürokrasinin evrimsel sürecinde “mülkiyye” tabirinde ifadesini bulan tarihsel-toplumsal-kavramsal kökenlere atıfla, incelemelerde vurgulanan “sivil bürokrasi” yerine

tasnifi ile, Osmanlı İmparatorluğu'nun reform dönemi (1789-1922) boyunca, "yönetici sınıf"ın tarihsel olarak kalemiye diye tanınan dalının, 1830'lardan sonra mülkiye diye bilinen yeni bir oluşuma dönüşmesi¹⁰ anlamı taşımaktadır.

Bürokrasinin yapısal işleyişi ile ilgili olmadığımız incelememizde; bürokratik yapının alt birimi olarak, Osmanlı kamu personeli rejimini, ilim-kılıç-kalem şeklinde üçlü işlevsel ayrışma¹¹ içinde düşünecek ve bu yapı içinde seyfiye sınıfının siyasal iktidar ve bürokratik yapı içindeki konumlanmasını çözümlenmeye çalışacağız.¹² Bunu yaparken, vezir-i a'zâmların meslekî kökenlerinin izlerini süreceğiz ve bununla ilgili olarak oluşturduğumuz ampirik verilerden yararlanacağız.

Osmanlı'da Siyasal İktidar ve Askerî/Yöneten Sınıf

Askerî (yöneten) sınıfı¹³ olarak adlandırılan ve seyfiye, ilmiye ve kalemiye birimlerinden oluşan Osmanlı bürokrasisinde en dikkat çekici durum, hepsinin padişah tarafından atanmış olması ve reaya (yönetilen) sınıf olarak isimlendirilen şehirlî, köyle göçebelerin bu sınıftan tamamen ayrı tutulmasıdır. Rical-i devletin işlevlerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

- *İlmiye Sınıfı*: Siyasal iktidara meşruiyet üreten sınıf (Şeyhü'l-islâm, kadı, müderris vb.),
- *Seyfiye Sınıfı*: İdareci ve savaşçı sınıf (Vezir-i a'zâm, beylerbeyi, sadrazam, kaptan-ı derya vb.),

"mülki bürokrasi" kavramı tercih edilebilir. "Sivil" kelimesinin Osmanlı mutlak-monarşisinin tarihsel/toplumsal gerçekliğindeki terminolojik karşılığının ne olabileceği ise tartışma götürür. Cenk Reyhan, "İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayrışma", *Belleten*, c. LXXII, sayı: 263, 2008, s. 97.

¹⁰ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çev., Gül Çağlalı Güven), İstanbul 1996, s. 4. Findley'e göre, on dokuzuncu yüzyılın mülkiye sınıfı on sekizinci yüzyılın kalemiye sınıfından evrilmiştir. s. 41, 45. Bu süreç içinde eski kalem efendileri mülkiye memurlarına dönüşmüşlerdir. s. 21. Mülkiyenin sonraki yüzyıllarda ortaya çıktığına dair krş. Sina Akşin, *A.g.m.*, s. 33. Krş. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, (Çev., Ayla Ortaç), İstanbul 1996, s. 221.

¹¹ Sınıf kavramı ile ilgili ayrıntılı bir çözümleme için bkz. Cenk Reyhan, *A.g.m.*, s. 95-122. Fleischer, yatay olarak askeri sınıfın, biraz bulanık da olsa, geniş anlamda saray ve saray dışı olarak bölündüğüne dikkat çeker. Cornell Fleischer, *A.g.e.*, s. 21.

¹² Bu inceleme, şu makalelerimizin tamamlayıcısıdır: Cenk Reyhan, "Osmanlı Devlet'inde Siyasal İktidar ve İlmiye Sınıfı", *Amme İdaresi Dergisi*, c. 32, sayı: 3, 1999, s. 75-83. Cenk Reyhan, "Türkiye'de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemiye Sınıfı", *Amme İdaresi Dergisi*, c. 31, sayı: 4, 1998, s. 3-16.

¹³ Sınıf kavramıyla ilgili çözümleme için bkz. Cenk Reyhan, "Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi: Bir Açıklama Modeli", *Toplum ve Bilim*, 83, 2000, s. 269 ve 275, dn: 16.

• *Kalemiyye Sınıfı*: Muamelat sınıfı: a) Mülkî idarî kalem (nişancı, reisü'l-küttab vb.), b) Malî idarî kalem (defterdar, haznedar vb.). Mülkiye ise daha sonraki döneme aittir.

Bu üç kalemin en üstünde ise padişah yer almaktadır.

Osmanlı bürokratik yapısının önemli diğer bir özelliği de en yüksek mevkilerde bulunan yeniçeri ağası, kadıasker ve defterdarın, vezir-i a'zâma değil de, doğrudan doğruya padişaha bağlı olması dolayısı ile sağlanan, rical-i devletin birbirlerine karşı modern anlamı ile ifade edersek, görevler ayrımı, yetkiler dağılımı ve paylaşımıdır.

Osmanlı Bürokratik Yapısında Seyfiyye Sınıfı

Seyfiyye sınıfının bürokrasideki yeri Sultan II. Mehmed'in yayınladığı Kanun-nâmede de belirlenmiştir: “*evvela seyfiyye ve ümera'nın vezir-i a'zâm başıdır. Cümlelerin ulusudur ...ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i a'zâm cümleden mukaddemdir.*”¹⁴

Osmanlı Devleti'nin bürokratik yapısının işleyişinde dikkati çeken önemli husus şudur: Devletin kuruluş döneminde klasik İslâmî gelenekte olduğu gibi, askerî idare ile mülkî idare alanları birbirinden ayrılmıştı. Merkezde vezirler malî ve mülkî işlerle; taşrada ise komutanlar askerî, kadılar da adli işlerle ilgilenmekteydi. Merkez bürokrasisinde vezir-i a'zâma, idarî alanda nişancı ve onun altında reisü'l-küttab ve malî alanda defterdardan oluşan kadrosu ile kalemiyye sınıfı yardımcı olmaktaydılar.¹⁵ Bu bakımdan Halil Paşa'nın Bilecik, İznik ve Bursa kazaskerliklerinden sonra “Orhan oğlu Gazi Hünkâr zamanında kazasker, vezir ve beglerbegi dahi olması”¹⁶ ile Osmanlı bürokratik yapısının

¹⁴ “Kanun-nâme-i Âli-i Osman”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası İlavesi*, İstanbul, 1335, s. 10. Krş. Tevkiî Abdurrahman Paşa; “Osmanlı Kanun-nâmeleri”, *Millî Tetebbular Mecmuası*, c. I, sayı: 3, 1331, s. 498: “Evvela vezir-i a'zâmlar cümleyi tasaddur edüp ...şer'iyye ve örfiyyenin istima' ve icrası için bizzat cenab-ı padişahiden vekil-i mutlaktır.”

¹⁵ Metin Kunt, *Sancaktan Eyaletle 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, s. 17. Krş. Halil İncik, *A.g.e.*, s. 108-123. Askerî ve sivil otoritenin aynı kişinin elinde toplandığı hakkında bkz.: Halil İncik, “Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilat”, *Türk Dünyası El Kitabı*, c. I, Ankara 1972, s. 469; Yaşar Yücel, “XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İdaresinde Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler”, *Belleten*, c. XLI, sayı: 163, 1977, s. 495-506.

¹⁶ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Neşr: Atsız), İstanbul, 1992, s.40. Böylece askerî ve idarî işler bir elde toplanmaya başladı. Bkz. Halil İncik, “Eyalet”, *E. I.*², c. II. V. L. Manage, Beglerbegi, *E. I.*², c. II. Ayrıca kuruluş aşamasındaki vezirler hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütelaa”, *Belleten*, c. III, sayı: 9, 1939, s. 100-106 ve Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde*

gelişimi arasında önemli paralellik bulunmaktadır. Özellikle vezir-i a'zâma bağlı mülkî ve beylerbeyine bağlı askerî işleri kendi yetkisinde toplayan Çandarlı Halil Paşa'nın şahsında vezir-i a'zâmlık makamı, siyasal etki alanını padişahların tahta geçip geçmemesi üzerinde belirleyici olabilecek derecede artırmıştır. Bürokratik yapının merkezdeki bu görünümüne karşılık, taşrada da ümera¹⁷ hem askerî komutanlık, hem de idareciliği görevlerini elinde topladı.

Seyfiye Sınıfı ve Siyasal İktidar

Devletin ilk kuruluş döneminde vezir-i a'zâmlık mevkiî üzerinde ilmiyenin en etkili sınıf olduğunu ve bunun sebebinin, devletin, Orta Doğu devlet geleneği içinde yetişmiş olan bu sınıf üyelerinin tecrübesinden yararlanma ihtiyacından kaynaklandığını düşünmek mümkündür. İlmiye kökenli olan Çandarlı Halil Paşa'nın, 1453'de, sarayda yetişmiş kullarını bu makama getirerek kendi mutlak hakimiyetini kurmak isteyen Sultan II. Mehmed tarafından katledilmesine kadar geçen süre içinde (1323-1453 toplam 130 yıl) 11 vezir-i a'zâmın 6'sı ilmiyye (% 54.54, yıl: 75, % 57.69), 3'ü seyfiyeden olup (% 1, Yıl: 36) sınıfsal kökenini belirleyemediğimiz kişi sayısı 2'dir (Yıl: 13). Bu oran Osmanlı Devleti'nin henüz kuruluş döneminde örgütlenmeye başladığını ve bu işlevi yürütecek memurların ilim sahibi olmaları gereğinin, ilmiyyeyi vezir-i a'zâmlık mevkiîne yükselttiğini göstermektedir. İlk vezir-i a'zâm Alâüddin Paşa'dan, Çandarlı Halil Paşa'nın sadarete kadar olan dönemi ele aldığımız zaman, sadarete ve siyasal iktidara hakim olan sınıflar üzerine şöyle bir tablo ortaya çıkıyor:

Tablo I: Osmanlı Devleti'nde Alâüddin Paşa'nın Sadaretinden Çandarlı Halil Paşa'nın Azline Kadar Olan Dönemde Sadarete Yükselen Kişilerin Yetiştikleri Sınıfı Gösteren Tablo (1323-1453)

Yetiştigi Sınıf	Kişi Sayısı	%	Ortalama Yıl	%
İlmiyye	6	54.54	75	57.69
Seyfiye	3	27.27	36	27.69
Kalemîyye	-	-	-	-
Geçiş	-	-	-	-
Belirsiz	2	18.18	13	10.00

Kaynaklar: Ahmed Resmi Efendi, *Halifetü'r-rüesa*, (eski harfli aynı bs) (Türkçe Önsöz Mücteba İlgürel, index Recep Ahıskalı), İstanbul, 1992. Osman-zâde Taib, *Hadikatü'l-vüçera*, İstanbul, 1271, Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayar), (Eski yazıdan aktaran: Seyit Ali Kahraman), İstanbul, 1996. İsmail Hami Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I-IV, İstanbul, 1948, *İslam Ansiklopedisi* (MEB Basımı), Eskişehir 1997, ilgili maddeler.

Tablodan çıkan sonuca göre, ortalama 130 yıllık süre içinde sadarete yükselen 11 vezir-i a'zâmdan, 6'sının ilmiyye kökenli olması, siyasal iktidar üzerinde ilmiyenin etkinlik gücüne işaret ederken, diğer yandan devlet

Vezir-i A'zâmlık (1299-1453), Ankara, 1974. Ayrıca krş. Solak-zâde Mehmed Hendemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (Neşr. Vahid Çubuk), c. I, Ankara 1989, s. 40.

¹⁷ Taşrada ümeranın idarî yapıdaki yeri üzerine bkz. Yaşar Yücel, A.g.m., Metin Kunt, A.g.e., Halil İnalçık, A.g.m., V. L. Manage, A.g.m.,

idaresinde bir sürekliliğin kuruluş döneminden itibaren başladığını göstermektedir.

Vezir-i a'zâmlık mevkiinin gelişim sürecini ele alacak olursak; bu makam, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Çandarlı Halil'in katline kadar olan dönemde, hükümdarın bile siyasal iktidar alanını sınırlandırabilecek bir etkinliğe sahip iken, Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmesi ile başlayan klasik dönemde yaratılan Osmanlı padişahı tipi ve kul sistemi karşısında bu gücü zayıflamıştır. Bu durum, Babıâli'nin kurulması ve Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesine kadar devam etmiştir. Çandarlı Halil Paşa'nın katlinden (1453), Köprülü Mehmed Paşa'nın vezir-i a'zâm oluşuna (1656) kadar geçen 203 yılda 70 vezir-i a'zâmdan ancak 2 kişi (2 yıl) (Hoca Sinan ve İbrahim Çandarlı-zâde) ilmiyeden yetişmiş iken, bu oran seyfiyyeden vezir-i a'zâmlığa yükselenlerde 56'ya (154 yıl) çıkmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin iç yapısındaki ilk örgütlenme problemini çözüp, hedefini dışarıya çevirdiğini göstermektedir. Dönemin bir başka özelliği, ilk kez kalemiyyeden 1 kişi (Hezarpare Ahmed Paşa¹⁸ vezir-i a'zâmlığa yükselmiş, ayrıca ilk kez sınıf değiştirmeler görülmüş ve bu sayı 10'u (40 yılı) bulmuştur. Bu 10 kişiden 8'i kalemiyye kökenli olup, seyfiyyeye geçerken, 1 kişi ilmiyeden kalemiyyeye, 1 kişi ilmiyeden seyfiyyeye, 2 kişi ise ilmiyeden kalemiyyeye, 1 kişi ilmiyeden seyfiyyeye, 2 kişi ise seyfiyyeden yetişip kalemiyyede bir süre görev aldıktan sonra tekrar seyfiyyeye dönmüştür. 2 yıllık bir zaman boşluğu ise vezir-i a'zâmın azledilmesi ya da bu göreve atanan kişinin göreve gelişi aşamasında geçmiştir. Bu oranları tabloda şöyle gösterebiliriz:

Tablo II: Osmanlı Devleti'nde Çandarlı Halil Paşa'nın Azlinden Babıâli'nin Kurulmasına Kadar Olan Dönemde Sadarete Yükselen Kişilerin Yetiştikleri Sınıfı Gösteren Tablo (1453-1656)

Yetiştigi Sınıf	Kişi Sayısı	%	Ortalama Yıl	%
İlmiyye	2	2.77	2	0.98
Seyfiyye	56	77.77	154	75.86
Kalemiyye	1	1.38	1	0.49
Geçiş	10	16.66	40	19.70
Belirsiz	1	1.38	4	1.97

Kaynaklar: Aynı eserler.

Seyfiyenin siyasal iktidardaki etkinliği ile Osmanlı Devleti'nin yükselişi arasındaki paralellik açıktır. Buna göre seyfiyye kendi fetihçi askerî dünya görüşünü siyasal iktidara taşımıştır. Önceki döneme kıyasla, ilmiyeden olanların

¹⁸ Hezarpare Ahmed Paşa 1647-1648. Bkz. Mehmed Süreyya, *A.g.e.*, c. I, s. 212. Fakat bu paşa 18. yüzyılda görülecek şekilde kalemiyyeye siyasal iktidarda bir süreklilik yaratamamıştır. Zira devletin fetihçi siyasal düşünce tarzı seyfiyyeye yükselme şansı tanımıştır.

vezir-i a'zâmlığa yükselmesindeki düşüş elbette ki onun siyasal iktidar üzerinde etkisini tamamen kaybettiğini göstermez. Çünkü, merkezî idarede şeyhü'l-islâm ve kazasker, taşra idaresinde kadı, ilmiyenin etkinliğini devam ettirmektedirler. Kalemîyeden 1 kişinin vezir-i a'zâmlığa atanması, bu dönemde, siyasal anlayışta bir değişiklik yaratmamıştır.

Köprülü Mehmed Paşa'nın 1656 yılında vezir-i a'zâmlığa atanması, hem bu makamın siyasal iktidar alanı, hem de devletin siyasal gelişim tarihi bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Zira Mehmed Paşa'nın bu görevi, örneğine daha önce rastlanmayan şekilde bazı şartlarla kabul etmesi, vezir-i a'zâmlık makamının ve Babıâli'nin devlet içindeki etkinliğini padişaha ve saraya karşı yükseltmiştir. Aşağıda da belirteceğimiz üzere, bu andan itibaren devlet idaresinde bir dönüşüm başlamıştır. Köprülü Mehmed Paşa'dan (1656) başlayıp Rami Mehmed Paşa'nın sadaretine (1705) kadar geçen 47 yıllık sürede sadarete geçen toplam 16 vezir-i a'zâmdan¹⁹ 10'u (% 62.5, Yıl: 25) seyfiyeden yetişmiştir ki bu oran diğer idarî sınıflara karşı açık bir üstünlüğün göstergesidir. Kalan 6 (% 37.5, Yıl: 24) vezir-i a'zâmın hiç biri saf ilmiye ya da kalemîyeden yetişmeyip, değişken (yani sınıf değiştiren) olarak adlandırdığımız gruba dahildirler. Bunlardan 2'si kalemîye ile seyfiye, 3'ü ilmiye ile seyfiye, 1'i seyfiye ile kalemîye meslekleri ile alakalı idarî görevler almışlardır. Yani bu kişiler tek bir mesleki grubun içinde kalmayıp, bahsedilen meslekler arasında geçişler yapmışlardır. Bu oranlar tabloda daha iyi görülecektir.

Tablo III:Osmanlı Devleti'nde Babıâli'nin Kurulmasından Rami Mehmed Paşa'nın Sadaretine Kadar Olan Dönemde Sadarete Yükselen Kişilerin Yetiştikleri Sınıfı Gösteren Tablo (1656-1703)

Yetiştigi Sınıf	Kişi Sayısı	%	Ortalama Yıl	%
İlmiye	-	-	-	-
Seyfiye	10	62.5	22	47.2
Kalemîye	-	-	-	-
Geçiş	6	37.5	25	52.17
Belirsiz	-	-	-	-

Kaynaklar: *Aynı eserler.*

Tablodan çıkan en önemli sonuç, kişi olarak ele aldığımızda seyfiyenin siyasal iktidar üzerinde mutlak hakim olarak görünmesine karşılık, bu oran yıl üzerinden yapıldığı zaman, değişken sınıfın iktidarda daha fazla kaldığıdır. Esasen önceki dönemle (1453-1656 arası dönem) karşılaştırıldığı zaman seyfiyenin siyasal iktidardaki nüfuzundaki bu azalma, 18. yüzyılda görülecek olan, kalemîyenin artan gücünün ilk belirtisidir. Doğaldır ki, bu gelişim devletin iç ve dış siyasal, sosyal, düşünsel yapısındaki değişme ile yakından ilgilidir.

¹⁹ Bu dönemin vezir-i a'zâmlarının sayı ve sıralanmasında İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *A.g.e.*, c. III, k. II, s. 339-444; Osman-zâde Taib Ahmed'in *A.g.e.*, ilgili maddeleri birbirine uymaktadır. Aynı ifade kuruluş dönemi için söz konusu değildir.

Rami Mehmed Paşa'nın vezir-i a'zâm olmasından (1703) Koca Yusuf Paşa'nın azline (1789) kadar olan dönemi incelediğimiz zaman, 18. yüzyılda vezir-i a'zâmların siyasal iktidar üzerindeki etkinliğinin, Damat İbrahim Paşa ya da Koca Ragıb Paşa örneklerinde olduğu gibi, önceki dönemlere nazaran, oldukça artmış olduğunu görüyoruz. Fakat etkinliğin yönü bu kez, kuruluş döneminde devletin örgütlenme işlerini yürüten ilmiyyenin, ya da yükseliş döneminde darü'l-harbe karşı darü'l-islâmı genişleten seyfiyyenin yerine, devletin modernleşme aşamasında yeni bir siyasal düşünce tarzını siyasal iktidara taşıyan kalemiyyeye doğru yönelmiştir ki, bu yöneliş asıl sonuçlarını 19. yüzyılda verecektir. Bu bakımdan, kalemiyyeden yetişen Rami Mehmed Paşa'nın sadarete yükselmesi (1703) Osmanlı siyasal düşüncesi ve iktidar ilişkileri yönünden bir kırılma noktası olmuştur. Gerçi ondan önce yine kalemiyye kökenli Hezarpare Ahmed Paşa (1647-1648) sadaret makamına yükselmiş, fakat kendinden sonra böyle bir gelenek oluşmamıştı. Halbuki Rami Mehmed Paşa ile başlayan, kalemiyyeden sadarete yükselme örnekleri, modernleşme sürecinin öncülü olarak değerlendirilebilecek, 18. yüzyılda sıklıkla tekrarlandı. Bu tür bir gelişmenin incelememiz için asıl önemli yanı, ilmiyyenin kendi içine kapalı ve gelenekçi, seyfiyyenin Batı ile mücadelecilik olma anlayışlarının yerine, kalemiyye (mülki idare kalemi) ile dışa açık, yenilikçi ve modernleşme sürecinde Batı ile ilişki kurmak yanlısı anlayışının siyasal iktidara taşınması, siyasal düşünceye nüfuz etmesidir.

18. yüzyılda (1703-1789 arası) vezir-i a'zâm olan 49 kişiden 29 kişi (% 59.18, Yıl: 49) seyfiyyedendir. Bu durum görünüşte her şeye rağmen seyfiyyenin siyasal iktidar üzerindeki etkinliğini sürdürdüğünü kanıtlar ise de, vezir-i a'zâmlığa yükselen 14 kişinin kalemiyyeden olması, bu yüzyılda siyasal iktidardaki güç dengelerinde kalemiyyenin lehine bir gelişme olduğunun bir kanıtıdır. İlmiye kökenli hiç kimsenin vezir-i a'zâmlığa yükselmediği bu dönemde, sınıf değiştirenlerin sayısı 6'dır. Bu kişilerden 3'ünün kalemiyyeden seyfiyyeye, diğer 3'ünün seyfiyyeden kalemiyyeye geçmesi de yine anlamlıdır. Şöyle ki; kalemiyyeden seyfiyyeye geçiş zaten önceki dönemde de (mesela Köprülüler döneminde 3 kişi) görülüyordu, fakat seyfiyyeden kalemiyyeye geçişin örneğine önceki dönemlerde rastlayamıyoruz.

Aynı oranları yıl hesabı ile yapacak olursak, kalemiyyenin siyasal iktidara yükselişindeki oranı daha iyi görürüz. Çünkü, 86 yıllık dönemde (1703-1786) vezir-i a'zâmlık makamına seyfiyyeden yetişenlerin 49 yıl (ortalama 49 yıl + 3 ay) kalmalarına karşılık, kalemiyyeden yetişenlerde bu oran 31 yıla (ortalama 30 yıl + 11 ay) dır. Kalan ortalama 16 yılda ise sınıf değiştirenler vezir-i a'zâmlığa yükselmiştir. Bu oranı yüzde üzerinden hesaplayacak olursak durum daha iyi anlaşılacaktır. Buna göre vezir-i a'zâmlığa yükselmelerde (toplam yıl olarak) seyfiyyeden yetişenler % 56.97'lik bir orana çıkmasına karşılık, kalemiyyeden

yetişenlerde bu oran o döneme kadar rastlanmayan bir şekilde % 34.88'e ulaşmaktadır. Sınıf değiştirenlerde ise % 8.13'lük bir oranla karşılaşmaktayız. Kalemîyenin Nevşehirli İbrahim Paşa örneğinde olduğu gibi görevlerindeki süreklilik ise bir başka önemli husustur. Anlatılanlardan 18. yüzyıl (1703-1789) için vezir-i a'zâmlığa yükseltelen sınıflar hakkında şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo IV: Rami Mehmed Paşa'nın Azlinden Koca Yusuf Paşa'nın Sadaretine Kadar Olan Dönemde Sadarete Yükselen Kişilerin Yetiştikleri Sınıfı Gösteren Tablo (1656-1703)

Yetiştigi Sınıf	Kişi Sayısı	%	Ortalama Yıl	%
İlmiyye	-	-	-	-
Seyfiyye	29	59.18	49	56.97
Kalemîyye	14	28.57	31	34.88
Geçiş	6	12.24	6	8.13
Belirsiz	-	-	-	-

Kaynaklar: *Aynı eserler.*

Tablodan çıkan sonuç açıktır. 1703-1789 yılları arasındaki etkinliğini önceki dönemlerle karşılaştırdığımız zaman, kalemîyenin siyasal iktidar üzerindeki etkinliğini daha iyi anlayabiliriz. Bu cümleden itibaren vezir-i a'zâmlığa yükselen sınıflarla ilgili olarak, incelememizin kapsamı açısından rical-i devletin her kalemi için denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nde;

1. *İlmiyye Sınıfı:* Kuruluş döneminde devleti örgütlendiren sınıf olup, etkisi sonraki yıllarda azalmış, 1656'da Babiâli'nin kurulmasından sonra vezir-i a'zâmlık mevkiine bir daha çikamamıştır.

2. *Seyfiyye Sınıfı:* Kuruluş döneminde de siyasal iktidar üzerinde etkili bir sınıf olmakla beraber, asıl etkinliği Fatih Sultan Mehmed ile Babiâli'nin kuruluşu arasındaki dönemde yükselmiştir.

3. *Kalemîyye Sınıfı:* Rami Mehmed Paşa'nın sadarete yükselmesine kadar vezir-i a'zâmlık makamında (Hezarpare Ahmed Paşa Hariç, 11 ay) hiç görülmemiş ise de 18. yüzyıl kalemîyye kökenli olanların yıldızının parladığı dönem olmuştur.

Her grubun siyasal iktidar üzerinde etkinliğinin artması ile devletin siyasal iktidar yapısı arasında paralellik vardır ve bu etkinlikler siyasal iktidarın kırılma noktalarına karşılık gelmektedir. Genel olarak sınıf değiştirenler üzerine de bu konu ile ilgili bir tablo yapacak olursak, ortaya yine ilginç bir sonuç çıkacaktır.

Tablo V: Genel: Alâüddin Paşa'nın Sadaretinden, Koca Yusuf Paşa'nın Azline Kadar Olan Dönemde Sınıf Değiştirerek Sadarete Yükselenleri Gösteren Tablo (1323-1789)

Yetiştirdiği ve Geçtiği Sınıf ²⁰	I Alâüddin-Çandarlı (1323-1453)	II Çandarlı-Köprülü (1453-1656)	III Köprülü-Rami (1656-1703)	IV Rami-Koca Yusuf (1703-1789)
İlmiyeden Seyfiyyeye	-	1	3	-
Kalemîyeden Seyfiyyeye	-	8	3	3
İlmiyeden Kalemîyyeye	-	1	-	-
Seyfiyeden Kalemîyyeye	-	-	-	3
Seyfiyye ya da İlmiyeden Kalemîyyeye	-	-	-	-

Kaynaklar: Aynı eserler.

Tablodan bütün olarak çıkarılabilecek bir sonuç, her şeyden önce rical-i devlet içinde geçişlerin olduğu, fakat ilmiyyeye geçişin olmadığıdır. Rical-i devletin sınıfları arasındaki geçişlerle ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, şunları söyleyebiliriz;

1. İlmiyye Sınıfı: Kapalı bir sınıf olup, diğer sınıflara geçiş yapabilmekte, fakat diğer sınıflardan ilmiyyeye geçiş yapılamamaktadır. Zira ilmiyye mesleği her şeyden önce zengin dini bilgiyi gerektiren bir bürokrasi şubesidir. Bundan başka Köprülüler döneminde ilmiyeden seyfiyyeye doğru bir geçiş başlamıştır. Bunun sebebi Köprülüler'in ilmiyye sınıfına karşı takınmış oldukları sert tutum olabilir.

2. Seyfiyye Sınıfı: Bu sınıfa geçiş her zaman olmuştur, fakat devletin hızlı yayılma dönemlerinde yüksek olan bu oran, devletin siyasal anlayışının değişimine paralel olarak düşme eğilimine girmiştir.

3. Kalemîyye Sınıfı: Bu sınıfla ilgili en dikkat çekici durum, fetih döneminde en etkili sınıf olan seyfiyeden, 18. yüzyılda bu gruba geçişlerin olmasıdır. Bu durum yukarıda belirttiğimiz ifadeyi desteklemektedir.

Osmanlı Devleti'nin bürokratik yapısının işleyişinde Kanûn-nâme'de belirtildiği gibi görevler ayrımı ve yetki dağılımı vardır. Divan-ı Hümayun (ve daha sonra Babıâli)'daki işleyişten hareketle diyebiliriz ki, vezir-i a'zâmın seyfiyyeye, kazaskerin ilmiyyeye ve önce nişancının, daha sonra Babıâli'nin kurulmasını (1656) takiben reisü'l-küttabın kalemîyyenin mülkî-ıdarî ve defterdarın ise kalemîyyenin malî-ıdarî kalemine nezaret ettiği bürokratik yapıda padişah, yer yer etkinliğini kaybetse de, memuriyetlerin tek meşruiyet kaynağıdır. Buna göre devletin siyasal yapısında padişah esas olup, ilgili rical-i devlet onun danışmanlığı vazifesini yerine getirmektedir.

Seyfiyyenin Görev Süresi ve Siyasal İktidar İlişkisi

²⁰ Seyfiyeden kalemîyyeye, sonra tekrar seyfiyyeye dönenler alınmamıştır.

Vezir-i a'zâmlık makamı padişahıtan sonra devletin en yüksek mevkiî ve hükümet işlerinin yürütülmesinde en etkin makamdır. Bu durumda vezir-i a'zâmlık memuriyeti Sultan II. Selim döneminde vezir-i a'zâm Sokulu Mehmed Paşa ya da Sultan IV. Mehmed zamanında vezir-i a'zâm Köprülü Mehmed Paşa örneklerinde olduğu gibi, zayıf padişahların iktidar dönemlerinde devlete siyasal istikrar kazandırabiliyordu. Fakat doğaldır ki bu derece yüksek bir mevkiî aynı derecede sorumluluk taşımaktadır. Bu bakımdan vezir-i a'zâmların görevde kalma süreleri devletin siyasal istikrarı konusunda önemli ipuçları verecektir. İlginçtir ki, vezir-i a'zâmların görevde kalış sürelerinin en uzun olduğu kuruluş dönemi ile Babıâli'nin kuruluşundan Rami Mehmed Paşa'nın sadaretine kadar olan dönemdir. Yükseliş döneminde ise aynı istikrara rastlayamıyoruz. Bunun sebebini, idarenin bahsedilen iki dönemde, vezir-i a'zâm merkezli olmasına karşılık, yükseliş döneminde padişah merkezli olmasına bağlayabiliriz. Yine Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren dönem dönem 1789'a kadar gelecek olursak, şöyle bir tablo görüşümüzü daha iyi ifade edecektir.

Tablo VI: Genel: Alâüddin Paşa'nın Sadaretinden Koca Yusuf Paşa'nın Azline Kadar Olan Dönemde Vezir-i A'zâmların Görev Süresi ile Siyasal İktidar ve Düşünce Yapısı Arasındaki İlişkiyi Gösteren Tablo (1323-1789)

Görev Süresi	1323-1579 Alâüddin-Sokullu	1579-1656 Sokulu-Köprülü	1656-1703 Köprülü-Rami	1703-1789 Rami-Koca Yusuf (Azl)
1 yıldan az	1	19	4	18
1 yıl civarı	3	19	4	12
2 yıl civarı	4	4	3	7
3 yıl civarı	4	3	-	5
4 yıl civarı	2	-	-	2
5-10 yıl arası (10 dâhil)	8	3	3	3
10 yıl ve üstü	13	-	1 ²¹	1 ²²

Kaynaklar: *Aynı eserler.*

Tablodan çıkabilecek sonuçlardan ilk dikkati çeken, 1 yıl ve daha az süre vezir-i a'zâmlık makamında kalanların sayısındaki fazlalık ve dolayısı ile bu makamın (ve devletin siyasal iktidarının) istikrarsızlığı olabilir. Fakat kavramsal çerçevemiz açısından önemli olan husus, Babıâli'nin kuruluşundan sonra, 10 yıldan fazla bir süre vezir-i a'zâmlık makamında kalan ve bu süre zarfında rical-i devlete siyasal istikrar kazandıran Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa (1661-1676) ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1718-1730) örnekleridir.

Bu cümleden hareket ile, vezir-i a'zâmların görev süreleri ile hükümet ettikleri üst düzey rical-i devlet ve siyasal iktidar arasındaki ilişkiye dair şöyle bir tablo yapabiliriz:

Tablo VII: Vezir-i A'zâmların Görev Süreleri ile Hükümet Ettikleri Üst Düzey Rical-i Devlet ve Siyasal İktidar Arasındaki İlişkiyi Gösteren Tablo (Örnek Vezir-i A'zâmlar)

²¹ Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, 1661-1676.

²² Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, 1718-1730.

Vezir-i A'zâm	Kalemiyye Mülki-İdari Kalem	Kalemiyye Mali-İdari Kalem	İlmiye Şeyhü'l İslâm	Seyfiyye Kaptan-ı Derya
Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661)	Sami-zâde Mehmed Efendi (1656-1663)	Şeytan İbrahim Paşa (1656-1661)	-	-
Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa (1661-1676)	Amca-zâde Hüseyin Efendi (1663-1670) Hacı Koca Efendi (1670-1676)	Cebeci Ahmed Paşa (1662-1672)	Menkir-zâde Yahya Efendi (1662-1674)	Kaplan Mustafa Paşa (1668-1672)
Amca-zâde Hüseyin Paşa (1697-1702)	Rami Mehmed Efendi (1697-1702)	-	Seyyid Feyzullah Efendi (1695-1703)	Mezemorto Hüseyin Paşa (1695-1701)
Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1718-1730)	Üçanbarlı Mehmed Efendi (1718-1730)	Türk İbrahim Efendi (1718-1729)	Yenişehirli Abdullah Efendi (1718-1730)	Kaymak Mustafa Paşa (1721-1730)
Koca Ragıp Mehmed Paşa (1757-1763)	-	-	-	-
Diğerleri	-	-	-	-

Kaynaklar: Aynı eserler.

Tablodan çıkarabileceğimiz sonuca göre, hükümetin istikrarı bakımından, vezir-i a'zâmların görevde kalış süreleri ile diğer üst düzey rical-i devletin görev süreleri arasında bir ilişki vardır. Bu durum bir yandan bahsedilen vezir-i a'zâmların devleti birlikte yöneteceği personelinin seçebileceğini ve onları görevlerinde tutabilecek derecede siyasal iktidar sahibi olduklarını göstermekte iken, diğer yandan padişahın devletin idare edilmesi insiyatifini bu vezir-i a'zâmlara bırakacak kadar etkisizleştiğini göstermektedir. Ragıp Paşa'da ise 6 yıllık görev süresine rağmen, rical-i devletin görev süresi ile ilgili olarak yukarıda belirttiğimiz sonucu çıkaramıyoruz.

Sonuç

Buraya kadar ifade ettiğimiz görüşleri genel çerçevesi ile ele alacak olursak, siyasal iktidar üzerinde Osmanlı rical-i devletinin etkili olma yüzdesi ile ilgili olarak incelemedeki çizelgelerinin açıklayıcı olabileceği kanaatindeyiz.

Tablolara göre; Osmanlı Devleti'nde siyasal iktidarda hakim olan rical-i devlet üyelerinin niteliği, devletin siyasal özelliğine göre değişiklik göstermektedir. Buna göre:

- 1) Kuruluş döneminden klasik döneme (1323-1453) kadar olan dönemde siyasal iktidar üzerinde en etkili rical-i devlet ilmiyye iken,
- 2) Klasik dönem boyunca, Babiâli'nin kuruluşuna kadar olan dönemde (1453-1656) bu etkinlik seyfiyye lehine dönüşmüştür.
- 3) Babiâli'nin kuruluşundan Rami Mehmed Paşa'nın sadaretine kadar olan dönemde (1656-1703) ise dikkat çeken husus, rical-i devlet içinde sınıflar arası geçişlerin yoğunluk kazanmasıdır.

4) 18. yüzyılda bu geçişlerin düşmesi sonucu rical-i devletin memuriyetleri “kristalize” olup, bu dönemden itibaren kalemiyenin siyasal iktidar üzerindeki etkisi artmaya başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda, Türkiye’nin siyasal hayatında modernleşme hareketlerinin de başlangıcını ifade etmekte olup, bu hareketleri yürüten sınıf kalemiye olmuştur.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzat*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980.
- Ahmed Resmî Efendi, *Halifetü'r-rüesa*, (eski harfli aynı bs) (Türkçe Önsöz Mücteba İlgürel, index Recep Ahıskalı), İstanbul 1992.
- Ahmed Rifad Bin İsmail, *Devbatü'l-meşayib*, İstanbul Tarihsiz.
- AKŞİN, Sina, "Osmanlı Sarayının Yapısı ve İşlevleri", *X. Türk Tarih Kongresi*, c. V, s. 2065-2082.
- AKŞİN, Sina, "Osmanlı Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", *Toplum ve Bilim*, sayı: 2, Yaz 1977, s. 31-46.
- Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Neşr: Atsız), İstanbul 1992.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1947, c. I-IV.
- FİNDLEY, Carter V., *Kalemîyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çev., Gül Çağlalı Güven), İstanbul 1996.
- FLEİSCHER, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, (Çev., Ayla Ortaç), İstanbul 1996.
- HEPER, Metin, *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği*, Ankara 1974.
- İNALCIK, Halil, "Eyalet", *E. I.²*, c. II.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı*, c. I, Ankara 1972, s. 457-476.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi" (Çev. Mehmet Özden-Fahri Unan), *Türkiye Günlüğü*, sayı: 11, Yaz 1990, s. 30-41.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2004, s. 76-82.
- İslam Ansiklopedisi*, (MEB Basımı), Eskişehir 1997, ilgili maddeler.
- "Kanun-nâme-i Âli-i Osman", *Tarîhi Osmani Encümeni Mecmuası*, (Neşr. Arif Mehmed Bey), İstanbul 1330.
- KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.
- LYBYER, Albert Howe, *Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İdari Yapısı*, (Çev. Seçkin Cılızoğlu), İstanbul 1987.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayar), (Eski yazıdan aktaran: Seyit Ali Kahraman), İstanbul 1996.
- MANAGE, V. L., Beglerbegi, *E. I.²*, c. II.
- ONAR, Sıddık Sami, "İdare İlmi ve İdare Hukuku Bakımından Türkiye'nin İdarî ve Hukukî Bünyesinin Geçirdiği İstihaleler ve Bugünkü Durum", *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman (Der.), Ankara 2003, s. 3-34.

Osman-zâde Taib, Hadikatü'l-vüzera, İstanbul 1271.

REYHAN, Cenk, "İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayrışma", *Bellekten*, c. LXXII, sayı: 263, 2008, s. 95-122.

REYHAN, Cenk, "Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi: Bir Açıklama Modeli", *Toplum ve Bilim*, 83, 2000, s. 267-291.

REYHAN, Cenk, "Osmanlı Devlet'inde Siyasal İktidar ve İlmiye Sınıfı", *Amme İdaresi Dergisi*, c. 32, sayı: 3, 1999, s. 75-83.

REYHAN, Cenk, "Türkiye'de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemîye Sınıfı", *Amme İdaresi Dergisi*, c. 31, sayı: 4, 1998, s. 3-16.

SHAW, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye: Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü, 1280-1808*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1992, c. I.

Solak-zâde Mehmed Hendemî Çelebi: *Solak-zâde Tarihi*, (Neşr. Vahid Çubuk), c.I, Ankara 1989.

TANERİ, Aydın, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i A'zâmlık (1299-1453)*, Ankara 1974.

Tevkî Abdurrahman Paşa; "Osmanlı Kanun-nâmeleri", *Millî Tettebbular Mecmuası*, c. I, sayı. 3, 1331.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütelaa", *Bellekten*, c. III, sayı: 9, 1939, s.100-106.

YÜCEL, Yaşar, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İdaresinde Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Bellekten*, c. XLI, sayı: 163, 1977, s. 495-506.